

melyekre, néhány író kivételével, az akkori társadalom ügyet sem vetett. Apolló, Valér, Viktor — még a női neveket is milyen leleményes félrehallással tudta ez a kisvilág kiválasztani. Ez a világ eltűnt, vagy legalábbis eltűnőfélben van, és csak az marad meg belőle, amit Tömörkény felszínre hozott. Megérett-e valamit annak a világnak tűnékenységéből? Azért írta-e le néprajzilag is gondosan tárgyait, szokásait, munkafolyamatait, színtereit, mert ezt a tűnékenységet megérezte? A költészet mindig elvesztett időket, elvesztett világokat keres, mert tudja, hogy nem csak a látható idő van, de a láthatatlan is. Az utóbbi a tartósabb és a megtartóbb. De csak az írói alkotás, a mű jóvoltából válhatik megtartóvá. Az igazi irodalom legyőzi és megsemmisíti a dolgok tűnékenységét. A mű az ellenszere a tűnékenységnek és az eltűnésnek. Ilyen mű volt Tömörkény István életműve is.

Tömörkény szavai

Tömörkény legmaradandóbb ajándéka a magyar irodalom számára: a nyelve — állapította meg már 1934-ben Ortutay Gyula. A nyelvnek, a stílusnak vannak hangtani, szótani, mondattani összetevői, s ezek együttesen teremtik meg azt a különleges zamatot, amelyet Tömörkény írásainak olvas-tán érzünk. Jelentős szerep jut ennek a jellegzetes hatásnak fölkeltségében a szókincsnek. Nem véletlen, hogy az író nagy tudatossággal gyűjtötte a táj-szavakat, és gyűjteményét az akkoriban készülő *Magyar tájszótár* számára föl is küldötte az Akadémiának. Bálint Sándor *Szegedi szótár*-ának bevezetéseben „a gyűjtőnek is kitűnő” Tömörkényt emlegeti, nyugtázza gyűjtését, amelyet föl is használt, ahogyan az elbeszéléseiben elhullajtott szavait is szótározta.

Tömörkénytől került az irodalom nyelvébe, Juhász Gyula verseibe, Mé-szöly Gedeon tudós értekezéseibe a *darvadozás*, „a sötétben való beszélgetés művészete”. Magam is írtam már Tömörkény kulcsszaváról, a *nincsetlenről*, amely így hiteles és szegedi, nem eltorzult *nincstelen* alakjában. A *dángubál*, *dánbugáz*, *dánbobáz*, *dánbobáz* a tiszai vízenjárók nyelvéből került Tömörkény írásába, onnan a szótárba. Az *Új magyar tájszótár*-ból már tudjuk, hogy ismerik a Duna menti népek is „haszontalanul tölti az időt” jelentésben, s bármelyik szerb szótárból az is kiderül, hogy ezt bizony onnan vette a dél-magyarországi hajósnép.

A *félkézkalmár* ugyan már benne van a Magyar Nyelvőr 1874. évi kötetében, Ferenczi János népiskolai igazgató szegedi tájszógyűjteményében, de Tömörkény írásaiban is, sőt — Bálint Sándor közvetítésével — Móricz Zsigmond is fölhasználta a *Rózsa Sándorban*. Nem egyszerűen tolvajt jelent, hanem, ahogy Ferenczi meghatározta: „kiadja az ellopni valót, és így mintegy félkézre maga is lop”.

S ha már a kéznél vagyunk, szólnunk kell Tömörkény könyvcímmé emelkedett elbeszélésének, a *Kétkézi munkásoknak* jelzőjéről. Divat ezt *kétkézi* alakban használni, holott *kezü*, *kezes* tőhangzó-váltakozást ismerünk ugyan, de *kezi* nincs. Bár meglepetésemre a *Nyelvművelő kézikönyv* elfogadja ezt a változatot, de a *kétkézi* formát ítéli szabályosnak, és a *kézikönyv*, *kézilabda* analógiájára utal.) Ma folyton *fizikai munkáról* beszélnek, helyte-

lenül, amikor testi munkát, testi erővel végzett tevékenységet akarnak mondani. Mennyivel ízeesebb volna *kétkézi munkát* emlegetni, mégha tudjuk is, hogy manapság már nincs oly éles különbség a testi és a szellemi munka közt, mint valaha. A forradalmak idején, 1919-ben az értelmiségi munkát végzőket *fejmunkásoknak* nevezték, s ez sem szabatos, hiszen az esztergályos vagy a gépirónó kézzel is, ésszel is dolgozik, és még a tudós is igénybe veszi mindkét kezét, amikor írógépén lekopogja elméjének termékeit. Mégis, a *kétkézi munka* szebben fejezné ki azt, amit ma fizikai munkának szokás nevezni.

Gyakran használja a morcos, mogorva emberre Tömörkény a pompás jelzót: *öregkutyakedvű*. Főként agglegények jelzője. Megállapítja, hogy a katonaságnál is az olyan följobbvalók a komiszak, akik nem nőültek meg. „András — írja másutt — afféle öregkutyakedvű, magának való ember; kocsisok közt találkozik az ilyen, aki a lótól nem ér rá megházasodni.” A *Nyelvészet a duttyánban* című elbeszélés Mihályja is azt mondja, miután a vásárban nem talált alkalmas tehenet: „Azért vagyok ilyen öregkutyakedvű, hogy röggeltül kezdve térdig lőjártam a lábam, még sē bírtam vönni.” Pompás, szemléletes szó, kár volna elfelejteni...

A katonanyelv leleménye volt a *pikszishús*, azaz a konzervhús. Lévén, hogy a konzervdoboz igen hasonlatos a pikszishez, vagyis a perselyhez, amelybe gyerekkorukban a krajcárokat gyűjtötték. Ezt is Tömörkény mentefte meg számunkra. A *vermés-t* viszont már 1825-ben följegyezte Nátly József mint halászati műszót: eredetileg az ívóhelyet nevezték így, ahol a halak egy rakáson vannak, s ennek mintájára más állatok nagyobb csoportjait is így hívta a nép. Tömörkény „búvóhely” jelentésben használja többször is. „Az ősembernek is ez volt a védekezése a támadásokkal szemben az alföldi lópvidéken. Ha verméseiket keressük, mindig olyan helyen találjuk, amely még ma is domb, pedig azóta sokat lehordott belőle a szél meg a szántás...”

Ferenczi már közölte a *tatar* jelentését: *rongyból összecsavart mécsből*. Mégis Tömörkény tette közkinccsé, mert *Barlanglakók* című egyfölvonásában szerepeltette, és a budapesti Nemzeti Színházban való bemutatása előtt a rendezőnek, Csathó Kálmánnak levélben le is rajzolta, hiszen nem tudták, miféle. Talpas edényke, amelynek széles tetejébe faggyút tettek, bele vázondarabkát, s estelente a tanyai szegénység ennek a bűzlő pilácsnak fényénél tett-vett.

Tömörkény egyik legszebb kifejezése az elhalálozás rokonértelmű megfogalmazása: *közanyánk ölébe*... De sokszor is leírta ezt a halál rideg tényét eufémizmussal enyhítő, szép metaforát. „Ahogy Tóth Jánost lették közanyánk ölébe, az emberek, asszonyok széjjeltekintenek még egy kicsit a temetőben...” *Öreg Nyári Jánosról* meg ezt írta: „Éppen nem bánná, ha rendelné neki a távozást az Úr, hogy elmenne a többiek után a nyugalomnak csöndes éjjelébe, közanyánk ölébe...”

*

Idén április 24-én hetven esztendeje, hogy nyelvünknek ez a varázslatos művésze, a magyar paraszt *ajnározója* (ez is az ő szava) maga is elment a nyugalomnak csöndes éjjelébe, közanyánk ölébe.

Emlékezzünk rá úgy, hogy olvassuk műveit, élvezzük nyelvének, stílusának bensőséges szépségeit.

PÉTER LÁSZLÓ